

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

I. k. I. *Tel'fy*: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. *Tel'fy*: Adalékok az atiknai törvénykönyvhöz. 20 f. — III. *Turkányi*: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. *Szass K.*: A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — V. *Toldy F.*: Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. 20 f. — VI. *Vambéry*: A keleti török nyelvről. 20 f. — VII. *Imre S.*: Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — VIII. *Bartalus*: A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Hangjegyekkel. I. k. 20 f. — IX. *Toldy*: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. I. k. 20 f. — X. *Brassai*: A magyar bővített mondat. 40 f. — XI. *Bartalus I.*: A felsőindustrial kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.) — II. k. I. *Mátray G.*: A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codexről. 20 f. — II. *Szass K.*: A tragikai felfogásról. 40 f. — III. *Joannovics*: Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. 40 f. — IV. *Finály*: Adalékok a magyar rokonszerelmű szók értelmezéséhez. 40 f. — V. *Tel'fy*: Solomos Dénes költeményei és a hétezigeti görög népmelv. 40 f. — VI. *Zichy A.*: Q. Horatius satirái. 40 f. — VII. *Toldy*: Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — VIII. *Gr. Kun G.*: A némi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. 40 f. — IX. *Szilády*: Magyar szófejtések 20 f. — X. *Szenassy S.*: A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — XI. *Szilády Aron*: A defferekrol. 40 f. — XII. *Szavornyai J.*: Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — III. k. I. *Brassai*: Commentator commentatus. Parafrazatok Horatius satiráinak magyarázói után. 80 f. — II. *Szabó K.*: Apáczai Csérei János Barcsai Akos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — III. *Szabó I.*: Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — IV. *Vadnai*: Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — V. *Finály*: Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VI. *Barna F.*: A finn költészetrol, tekintettel a magyar ösköltészetre. 80 f. — VII. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. 20 f. — VIII. *Dr. Goldsiher I.*: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — IX. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. *Gr. Kun G.*: Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — XI. *Riedl Sz.*: Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. 40 f. (1872—1873.) — IV. k. I. *Brassai*: Paraleipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére különös tekintettel a magyarra. 80 f. — II. *Bálint G.*: Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — III. *Bartal A.*: A classica philologiainak és az összehasonlító írja nyelvtudományok nyelvének hazánkban. 80 f. — IV. *Barna F.*: A határozott és határozatlan mondatról. 40 f. — V. *Dr. Goldsiher I.*: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletrol hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. *Budenz J.*: A németországi philologok és tanférjak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. — VII. *Fogarasi J.*: Az új szókrol. 30 f. — VIII. *Toldy F.*: Az új magyar orthologia. 30 f. — IX. *Barna F.*: Az ik-es igékről. 30 f. — X. *Szarnas G.*: A nyelvújításról. 30 f. (1873—1875.) — V. k. I. *Barna F.*: Nyelvészeti hajlamok a magyar népnel. 50 f. — II. *Brassai S.*: A neo- és paleologia ügyében. 60 f. — III. *Barna F.*: A hangsulyról a magyar nyelvben. 60 f. — IV. *Ballagi M.*: Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — V. *Szass K.*: Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. 50 f. — VI. *Bartalus I.*: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VII. *Tel'fy L.*: Aeschylus. I. k. 60 f. — VIII. *Barna F.*: A mutató névmás hibás használata. 20 f. — IX. *Imre S.*: Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. I. k. 20 f. — X. *Arany L.*: Berczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. *Mayr A.*: A légy aspiraták kiejtéséről a zendben. 20 f. — II. *Bálint G.*: A mandsuk szertartásos könyve. 20 f. — III. *Dr. Barna I.*: A rómaink satirájáról és satirairókról. 40 f. — IV. *Dr. Goldsiher I.*: A spanyolországi arabok helye az isziami fejlődése történetében. összehasonlítva a keleti arabokéval. I. k. — V. *Szass K.*: Emlékbeszéd Jakab István l. t. felett. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi I.* II. *Vasváry K.* III. *Révész I.* I. k. 20 f. — VII. *Bartalus*: Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. 20 f. — VIII. *Barna*: A mordvainak történelmi viszontagságai. 40 f. — IX. *Tel'fy*: Eranos. 40 f. — X. *Joannovics*: Az ik-es igékről. 80 f. (1876.) — VII. k. I. *Barna F.*: Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. I. k. — II. *Budenz J.*: Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasznítása. 20 f. — III. *Zichy A.*: Lessing. 40 f. — IV. *Barna F.*: Kapcsolat a magyar és szomi

PETRARCA „SZÓZATJA“

ÉS EGYIK LATIN KÖLTŐI LEVELE.

HEGEDÜS ISTVÁN

L. TAGTÓL.

Főolvasatolt a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1905 márczius 20-án tartott ülésén.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1905.

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

Petrarca «Szózatja» és egyik latin költői levele.

(Főolvasatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1905. februárius 20-iki ülésén.)

Petrarca híres *Italia mia* című 16-ik Canzoneját nevezem Szózatnak. Ha párhuzamba állítjuk a mi Szózatunkkal: szemléltető alakban domborodik ki előttünk a hazaszeretet két külön formát öltő megnyilatkozása. Az emberi lélek e legnemesebb indulata, az önzetlen, odaadó, önfeláldozó érzelmek kiapadhatatlan forrása buzog minden földön, minden népnek kebelében. De milyen más alakot ölt mindenütt és másként nyilvánul minden korban! Közös inditek, közös eszmetársítás előfordul minden hazafias költeményben, mely egy nemzet Szózatává emelkedik. Az ősök kiontott vére által megszentelt hely vonzó ereje, vagy emlékek visszfényének varázsa, a nemzeti nagy czélokra lelkesítő gondolatok szólanak hozzánk Vörösmarty és Petrarca költeményében egyaránt; de míg nálunk «a népek hazája nagy világ»-gal szemben bölesőnk és majdan sirunk gyanánt tekinthető a föld, «melyen annyszor apáink vére folyt», ez a nehezen megvédett édes hazá képezi a nemzeti kultus tárgyát: Petrarca az idegen zsoldosok által kirabolt virágos kertet siratja és lelkesít, riadót zeng az idegen uralom ellen, hivatkozik a *latin vér* hősi erényére, mely ha élne, rövid volna a tusa; hiszen «a német vak düh», a barbár ellen az ősrómai nagyság örökösének könnyű diadalmaskodni. Az egyes városok condottiere-lelkű zsarnokai egymás ellen vívott harcukban hívták be az idegent; a visszavonás marezangója, tépi darabokra a földet, mely a költőnek «mindkét szülője hamvát eltakarja», a földet, melyet mint gyámoltalan gyerek első lépteivel érintett. De mélyreható különbség a Petrarca *Italia miaja* és Vörösmarty Szózatja közt a világbirodalom örökébe lépett olasz nép nagy em-

lékeire való hivatkozás. Marius, Cæsar törtek német földre, ők nyitottak a német nép keblén sebet, a melyből patakzó vértől ihatatlan lett a folyók vize... és most e népből egybekerült gyülekezés had szabadon dulhat, pusztíthat a szent földön. És e ponton érintkezik Petrarca *Italia mia*-ja azzal a latin költői levéllel, melyet sienai Aeneas di Tolomeihez írt, melynek Friedersdorff német fordításában¹⁾ találó czimül adta: *Ki menti meg a szerencsétlen hazát?* A míg az Italia miában német zsoldosok ellen egyesülésre hívja föl az olasz urakat, az egyes városok fejedelmeit addig a sienai Aeneas di Tolomeihez intézett költői levélben a francziák ellen izgat. Mindkét esetben az *idegen* elleni gyűlölet, a büszke civis *Romanus* megvetése nyilatkozik meg. Ime, az olasz hazaszeretet sajátos vonása: az idegen elleni tusák szakadatlan láncolatát tünteti föl az olasz történet. Közvetlen Petrarca korát megelőző század a Hohenstanfenek római császári nagyravágyása-szította küzdelmek véres emlékeivel van tele. Midőn az utolsó Hohenstanfent, Corradinot Nápoly piacán Anjou Károly lefejeztette 1268. okt. 29-én: vértanújává avatta föl egy eszmének, mely a középkor legeszményibb ábrándja volt, melynek jelvénye a római birodalom császári koronája.

A XIV-ik századba is belesugárzik ez eszmény. Nem kisebb lelkeket ragyog be, mint Dante és Petrarca. Dante VII. Henriket a mennyei fény dicsőrével övezi halhatatlan művében. VII. Henrik fia János esch király, már 1330-ban betör Italiába, zsoldos csapatjaival földulja Felsőolaszország több városát. 1333-ban maga a pápa XXII. János is támogatja. Valóis Fülöp francia csapatjaival jelenik meg. Vézerei Mirepoix főmarsal, d'Armagnac gróf, languedoc-nemesek képezték e csapatok színét, virágát. De az Esték ellenszegülnek, diadalt aratnak és János esch király ábrándja «el-szállt, mint a füst», a mint Gregorovius Róma város történetében mondja. És ugyancsak VII. Henrik unokáját IV. Károlyt Petrarca sűrűn hívogatja leveleiben.²⁾ IV. Károly el is megy Italiába 1355-ben, de Rómában a pápának tett ígéretéhez képest csak egy napot

¹⁾ Franz Petrarca's Poetische Briefe, in Versen übersetzt und mit Anmerkungen herausgegeben von F. Friedersdorff. Halle, 1903.

²⁾ Érdekes levelek: Fam. XVIII. 1, XIX. 1, 3, 4, 12, XX. 1, 2, XXI. 2, XXIII. 2, 8, 9, 14, 15. levelek.

töltött. Petrarca latin költői levele, melyről Friedersdorff helyesen mondja: «sie wird mit Recht seiner berühmtesten Canzone «Italia mia» — an Seite gestellt» — az idegen kapzsiságát rajzolja logélénkebb színekkel: Italia «fénydús egé»-nek, az istenek-lakta föld varázsló szépségének hatása alatt fölgerjedt irigységet, mohó birtvágyat megragadó erővel és a honfi bü kesergésével rajzolja... és ugyan ő később a császárság emlékeit szövi bele szónokias leveleiben, melyeket IV. Károlyhoz intéz. És ugyan ő Genua és Velenceze közt kitört háború alkalmával a velencezi dogehez írott szónoki szempontból remek levelében a szerencsétlen haza sorsán kesereg, melynek békéjét a testvérviszály földulja és a haza nevében: mondjuk az egységes olasz haza nevében békiteni akar, mint a *hogy az Italia mia* utolsó versszaka is végződik:

Csak azt kiáltom: béke, béke, béke!

Szegény Petrarca! a történelem logikájának sodrába került, mely a római császári nagyravágyás eszményének hívévé avatta: mert az olasz hazaszeretet: a világhatalmi nagyravágyás örökét is beolvasztá azon indítékok sorába, melyek mélyebbé, erősebbé tethették volna, ha nem ép ez elem bontotta volna föl az egyetértést a lelkekben: nem ez lett volna a zúrhang a honfi szívek egybedobbanásában. Mint Cicero, midőn Cæsar elesett, a békét hirdeti. Megható panasz hangzik föl az Attikushoz írott levelekben. *Vivit tyrannis tyrennus occidit?*³⁾ «Quid quaeris? Omnia plena pacis?»³⁾ Quæ hic video? ὦ πράξις καλὴς μὲν, ἀτυχεὸς δὲ? Tehát szép eslekedet volt a Cæsar megölése, de nem ért véget...

Petrarca is hirdeti a békét. Az Italia mia utolsó szava, mely a századokba belekiáltott: *Béke*. Szépen mondja e szózatról Isodoro del Lungo a *Nuova Anthologia* mult évi folyamában írott tanulmányában, melynek czíme: «Petrarca és az olasz haza.» E büszke néphez, mely között a viszály örökség gyanánt öröklődik, hangzik e szózat és azt kiáltja Italia fainak: béke, béke, béke! Hangzék: de nem hallgatták meg és túlélte Italia romlását, és hozzánk úgy jutott el, mint egy eltévedt nép elegiája. De ugyan ez évek harezi

¹⁾ Ep. ad. Alt. XIV. 9.

²⁾ U. o.

³⁾ Ep. ad. Alt. XIV. 12.

riadójával rázta föl Machiavelli a nemzetet és hívta föl a harezra »az erényt a vak düh ellen»: e vak düh a furor teutonicus, de csak három száz év múlva kezdődtek meg a szent csaták az olasz haza egységének érdekében.»

Ép e hang csendült meg tavaly az arezzoi ünnepen Orlandónak, az akkori olasz közoktatási miniszternek ünnepi beszédében. »Béke!» — kiálta a költő korának főuraihoz fordulva és a béke az ő ajkán abban az időben háborút jelentett, háborút az idegen ellen, az idegen zsoldosok ellen, ma az új életre támadt szabad és egységes haza királyában személyesítve látva a »Leventét, kit egész Italia tisztel», hangoztathatja újból e jóslatszerű kiáltást az egész világ előtt: »Béke».

Érdekes párhuzamba állítani Petrarcaának olasz canzoneját latin költői levelével. Azóta Petrarca egyéniségének bonyolult szövédékebe tisztábban lehet látni, mióta latin irodalmi munkásságát nagyobb figyelemre méltatják. Csodálatos egységbe olvadnak egybe az ellenmondások, melyek Petrarcaában: a középkori politikai és vallási eszmény képviselőjében, a clericusban és troubadour szerelmesben, a vallásos kedélyben és szabad gondolkodóban, a keresztyénben és pogányban megnyilatkoznak, ha behatóbban vizsgáljuk gazdag latin levelezését, melyről kimerítő, színes nyelvű tanulmányt írt a nagy Dánte-bűvár Kraus Xaver Ferencz¹⁾ és ha latin költeményeit tanulmányozzuk. Az őszinte hangot, a közvetlen érzést kivált a költői levelekben megérezzük és Petrarca bámulatosan termékeny költői munkásságában szerelem, hitelet és hazaszeretet kifejezésében, a latin hexameterekben és ciceroi bőségben áradó prózában ugyanazon eszmék, képek és hangok szólnak hozzánk. Szerencsés gondolata Del Lungonak főnidézett tanulmányában, hogy végét kell szakítani annak a téves fölfogásnak, mely Petrarcaát, a *Rime* és *Trionfi* íróját, mint az olasz iyrni költészet megalapítóját külön választá a renaissance tudós képviselőjétől és a föltámasztott latin nyelv művelőjétől. Del Lungo nem hoz föl részleteket, példákat helyes álláspontjának igazolására, pedig a tudományos módszer alkalmazása sehol termékenyebb talajra nem vezethetett volna, mint e téren. Elég hivatkoznom a latin költői

¹⁾ Essays von Franz Xaver Kraus. Berlin 1891. X. Francesco Petrarca in seinem Briefwechsel. (1895—96), 401—546. I.

levelek közül az I. 7. levelére, melyet Giacomo Colonnához intéz, melynek Friedersdorff oly helyesen ad *Vallomás* címet, vagy ugyancsak a költői levelek közt III. 16-ik levelére, Szerelem mindenható hatalmáról, melyekben foglalt vallomások Petrarca élő, való szerelmének közvetlenebb hangjai, mint a sonettek és canzonek stilszerű, a troubadour-költészet, hagyományos formájába öntött, bizonyos allegorikus fátyollal takart megnyilatkozása. De a hol legkevésbé várnánk találkozásokat: az *Africa* ez. eposzban is Sophonisbe szerencsétlen szerelmének története, mintha csak a Laura iránti szerelem tipikus mása volna. Ez eposz díszkiadásában, melyet Petrarca halálának 500 éves fordulóján nagy kritikai és magyarázó készllettel Francesco Corradini eszközölt az V. könyvhez írott jegyzetekben, a majdnem szöszerint előforduló kifejezésekben lépten-nyomon a *Rime* költője szólal meg. Ép így vagyunk az allegorikus pásztorköltevényekben szintén megnyilatkozó szerelmi bánat és esengés kepeivel, melyek Petrarca szerelmi történetének rejtélyére meglepő világot vetnek.

A természet iránti rajongással vannak tele Petrarca költői levelei. Vaucluse, Selvapiana, a St. Ambrogio-templom közelében föltalált magány leírása mintegy realis vonásokat nyujtanak a *Rime* ideális tájképéhez. A költő gondolkodásában véghez ment nagy változásokra szintén a költői és prózai levelekben találunk fölvilágosítást.

Hitem szerint az *Italia mia* és az Aeneas di Tolomeihez intézett költői levél párhuzamba állítva szintén megvilágítja Petrarca igaz, őszinte olasz hazaszeretetét, mely nem egy párt: guelf vagy ghibelin politikai szenvedélyét, pártos hevét lehell, hanem a hazának önfiatölt útott vérző sebei fölött kesergő, de bújátában a gyűlölt idegen ellen fölbuzdult szív mély érzéséből fakad. A két költemény közti párhuzam kétségtelenné teszi az *Italia mia* keletkezésének időpontját is, melyre nézve az olasz irodalomtörténészek közt hosszú és hoves vita folyt. Ugyanis arról van szó, hogy a canzoneban előforduló eme hely:

Bajor esalásnak látva sok jelét ti,
Hát észre most se tértek?

A Bajor Lajos 1327-iki hadjáratára vonatkozik-e, ki Olaszországba jött a római császári hagyomány örökébe és Rómába

1328-ban Colonna bibornoktól császárrá koronáztatta magát, de a pápai székkel kitört viszályban gyengébbnek bizonyult és már egy év múlva visszatér Németországba, vagy mint d'Ancona igyekszik bebizonyítani, 1370 tájt, midőn Petrarca ghibellin ábrándjaiból kigyógyult és a modern ember nemzeti álláspontjára emelkedett, vagy mint a hogy ma köztudatba ment át kivált Carducci. Zumbini beható tanulmányainak alapján 1344—5-re, a parmai háború idejére, mikor Petrarca maga is belesodródott a polgárháború küzdelmeibe, menekülni volt kénytelen. Az *inganno Bavaro* csak a német zsoldos csapatok csalására vonatkoznék; mert a XIV-ik században, talán ép a Bajor Lajos hadjáratának emléke gyanánt, az idegen zsoldos közös gúnyneve *bavaro* volt, mint a XIX. században a svájceiak (svizzeri) neve alá foglalták a zsoldos nép jelzését. Carducci¹⁾ támaszkodva Luigi Marsilinak, Petrarca kortársának, e költeményről irt magyarázatára, melyet újabban Carlo Gargioli adott ki Bolognában 1863-ban, e versszak értelmezésében határozottan arra a hangzatos című zsoldos csapatra: a *Magna societas*ra lát vonatkozást, melyről Muratori a következő képet nyújt: «különösen 1342-ben felszabadult egy ilyen külföldi zsoldos csapat, melyet a pisaiak szegődttettek a firenzeiek ellen Lucca miatt indított hadjáratban, a bajor Walter (Gualtieri), Urslingen hercege volt e csapat kapitánya, ki Italia többi részéből is összehozott más német csapatokat is és hozzácsatlakoztak mi népünkben szedett zsoldosok, kiknek élén Ettore da Panico és Marzello da Curano bolognai vitézek állottak, így alakult meg a nagy csapat, melyben helyet találtak pestiferi absque rege et absque lege viventes de rapinis, nulli parcentes utati, docti ad omne scelus. (Ann. Mediol. in Script. rer. It. XVI, 718.)

E csapat egyenruhájára ezüst betűkkel himezve állott: «Duca Guernieri, signore della Compania nemico di Dio, di pietá et di misericordia.» Petrarca e csapat garázdálkodásai ellen fakad ki egy ismeretlenhez írott levelében,²⁾ melynek végén fölkiált: *non est alius qui pugnet pro nobis, nisi tu Deus noster!*

¹⁾ Le Rime di Fr. Petrarca di su Gli originali commentate da Giosué Carducci e Severino Ferrari, Firenze 1899 (193—204. l.).

²⁾ Epist. fam. XXIII. l. levél; Francisci Petrarcae Epist. De rebus familiaribus et Variis. Editio Josephi Fracassetti Florentin 1863. III. 129—183.

De még jellemzőbb egy másik levele (Epist. fam. XXII, 14.), melyben, mintha csak a kérdésszerű versszakra adna fölvilágosítást, így szól: «Ámbár a mit a szerenesetlen itálok vagy tettetik magukat, hogy nem látnak, vagy nem látnak, hogy e rablócsapat nem a harez végett, hanem rablás és eszem-izsom kedvéért tanyáz házáraink között.» Megragadó erő nyilatkozik meg e levél végén: «lehetetlen, hogy ily vezérek, ily katonák, ily erkölcsök mellett ne álljon be minél előbb a végromlás, vagy ha egy darabig el is odázuk, ne szakadjon ránk halálos háború, ne aludjék ki a béke, ne száműzessék az erőny és úgy idegen, valamint önnönkezőnk által széttepett hazánk ne jusson örökzolgaságra és nyomorult ne legyen.» Mind e helyek kétségtelenné teszik az időpontot, mikor az *Italia mia* keletkezett. Maga Petrarca írja le Epist. fam. V, 10-ben a parmai háború körülményeit, mely egy általánossá fajult polgárháború jellegét ölté magára. Mert tényleg az Esték, Gonzagák, Viscontiak, Scaligerik, Pepolik, Ordélaflúk; Parma, Reggio, Ferrara, Mantova, Milano, Verona, Bologna, Ravenna elegendnek háborúba. Az estei hercege fogad német zsoldosokat: mind e körülmény megmagyarázza Petrarca Szózatját, melynek mintegy indítékát leplezi le a fölindított levél következő helye: «Így állván a dolgok, fölébred a vágy a szabadság után.» E szabadság riadója, a későbbi *risorgimento* előhangja, az *Italia mia*.

De már az én magyar lelkemet mégis csak nem hagyja békén Zumbinának egy észrevétele, melyet *Petrarca-tanulmányok* című derék munkájában,³⁾ épen az *Italia mia* keletkezésének körülményeiről szólóban tesz. Szóról-szóra így nyilatkozik: «Az 1361. év alatt Muratori megjegyzi, hogy miután Italiát német és magyar zsoldos csapatok földúlták (az utóbbiak, t. i. a magyarok kevés idővel előbb csatlakoztak: ez Zumbini észrevétele), Angliából új vadászbecék jöttek, hogy azt fölfalják.» A történeti igazság az, hogy volt egy külön csapat: *Magna societas Hungarorum*, melynek Atinai János fia Miklós volt a kapitánya, mely 1361. ápr. 25-én Tarentói Lajos szolgálatába lépett Nagy Lajos király külön engedélyére, hogy épen a *Magna societas* németjeitől szabadítsa meg a nápolyi királyságot és a szent szék birtokait. Erős esküvel kötik le magukat, 37,000 arany forint volt a díja a vállalatnak. Igaz, hogy

³⁾ Studi sul Petrarca di B. Zumbini, Firenze 1895. 218. l.

nápolyi Johanna ezt írja róluk 1361. jun. 10-én: «Néhány nap óta a magyarok sokasága közt veszedelmes egyenetlenség támadt, melyet nehéz lecsillapítani, minthogy ez emberek lelke nem kevésbé kemény, mint nyelvök.» De azért mégis csak ők mentették meg Olaszországot a *tedesca rabbiatól*, melyet *rabies Germanica* név alatt először említ L. Nagy Frigyes (Barbarossa) betörése alkalmával (1184—1188.) Arrighetto da Settimello: «Et quotiens rabies sœvit Germanica Tuscis Oppida testantur levia, fracta fides.» Hogy azután a magyar csapat fölbomlott, az természetes és hogy annak embereiből toborzott zsoldosokat a *Fehér csapat*, melyet angol csapatnak hívtak, azt valószínűnek mondja Pór Antal.¹⁾ A mi magyarjaink hát csak a rendet akarták helyrehozni, valamint a bosszú hadjáratának is nemes erkölcsi indoka volt.

Az *Italia mia* még egy helyét kell értelmeznem:

«Mikor virad szabadság
Ujból reánk, ha nem ön vérünk által?»

Nem felel-e meg pontosan Petrarca fönidézett levele e kifejezésének: *subit nuper desiderium libertatis?* Igen, a szabadság utáni égő szomjúság gyötéri a költő lelkét. Egy nagy csalódás emléke él szívében. Ő a Corregióktól fölszabadított *Parma* szabadságában mintegy kezdetét látta az *Italia* szabadságának. Csatlakozik a Corregiókhoz, mit neki rossz néven is vettek. És mi történik? Azzo da Corregio Parmát, melyet az Esték igájából megszabadított, 1344. nov. 9-én eladja Estei Obizzonak. Estei Obizzo tehát hatalmába kerül ejteni Parmát. Azonban Filippino da Gonzaga Mantova és Reggio ura Luchino Viscontitótól segílyt kap, hogy megvédje Parmát. Lesből megtámadja az Estéket, kiket csak a zsoldos német csapat vitézsége mentett meg, de foglyul esik Francesco. Ekkor Estei Obizzo szövetkezik Martino della Scalával, Taddeo Pepólivál (Bologna urával) Ordellaffival, Forlí fejedelmével és Gonzagára rontanak. A küzdelem folyamata nem érdekel. A Petrarca Szózatjának *congedo*ja: búcsúversszaka, mely a canzonék kedvelt formája volt, ép úgy, mint a mi Tinódyék a vers végén kifejezte a körülményeket, melyek verse irására alkalmat adtak, a megriadt költő óvatos, tartózkodó, aggodalmas, majdnem

¹⁾ Nagy Lajos 1326—1382. Írta Pór Antal, 349 l.

esdeklő kérését tartalmazza. A harez, a belviszály közepette hirdeti: Béke, béke, béke, mint a hogy Brutusék Cæsar meggyilkolása után a véres történetet kezökben hirdetik a békét.

De az Aeneas di Tolomeihez intézett levél is ugyanez időpontot igazolja. Rossetti¹⁾ forrásmunkának bevált kiadásában a *Jegyzetekben* ez a költői levél provenientiaját így adja elő: «E levél fölirata a Biblioteca Guarneriana d. S. Daniele nel Friuli kéziratai szövegén következő: «Sienai Aeneas di Piccolomini ferenczrendi szerzeteshez írott levél, melyben elpanaszolja Italia sorsát, melyet míg belviszály és polgári villongások marezangoltak, oly barbár népek robantak meg, melyeknek valaha ő parancsolt. A levél írására okot az a Toscanában széltében elterjedt hír adott, hogy Lucca, Toseana városa, francia iga alá került. Ezért honszeretetétől sarkalva mondja el panaszát barátjának, hogy őt is részvétre gerjeszsze.» Rossetti e fölírásban a címzett Aeneas di Piccolomini helyett, Tolomeit vél teendőnek, ki domokosrendi szerzetes, jeles theologus és nem megvetendő költő volt. Aeneas di Tolomei költeményeinek kéziratai a Chigi- és Barberini-könyvtárakban találhatók Rómában».

A költői levél befejező része bizonyítja, hogy Petrarca 1333-ban, mely időben történt az itt érintett történeti esemény, Avignonban volt. Hiszen így szól: «Hejh, de gyötör kétség, mely igaz szeretetnek a társa. A Rhodanus partján, oly távol a drága hazától.» (168—9. v.). Bizonyára a pápai udvarban értesült XXII. János eljárásáról, ki némiképp támogatta a francia király Valois Fülöp nyomása alatt a cseh János vállalatát. Mondhatnók szimből, mert a valódi gvel politikája a *hand off* politikája volt. Ép azért izgat Petrarca annyiszor és annyi alakban: költői levelekben (VI. Kelemenhez, XII. Benedekhez), prózai levelekben és allegorikus pásztor-költeményeiben egyaránt, hogy a pápák jöjjenek vissza, helyezék át székhelyüket Rómába, mely függetlenségüket biztosítja. 1333-ban így gondolkodik; 1345-ben már a szabadságot hirdeti, de óvatos, tartózkodó hangú *congedo*ban, majdnem esdekelve. Ezután fordul a prágai udvarhoz, és hívja a császárt. 1347-ben pedig Rienzit, Róma fölszabadítójának üdvözli. A pápa hazatérése a

¹⁾ Francisci Petrarche: *Poemata minora quae exstant omnia* Mediolani, 1831. II. 389.

francia uralom lerázását, a császár behívása, az apró zsarnokok megfélemezését, Rieni tribunicia potestas: a régi római köztársaság föltámasztását, az Africa hőse, Scipio korának újra ébredését jelenté. Mennyi ábránd, mennyi csalódás! csak egy igaz, egy őszinte mély érzelem az igaz; Italia szerelme: az egységes haza, vagy római emlékek szent földjének hő, igaz szerelme. A latin levél a gall ellen, az olasz vers a német ellen hirdet háborút. És hirdeti e háborút Cicero jelszavával: Béke, béke, béke!

Béke a honfiak közt, hogy közös erővel támadjanak az idegenre.

Ez undok söpredéket
 •Külföld pusztái ontják
 Ez édes drága földre szennyes árral.

zengi az *Italia* miában.

Van egy útja az üdvnek,
 Mely földézi korát ismétlen az ősi erénynek.
 Él a remény bennem, hogy megszűn' a durva erőszak,
 Ha szegyenleni fogjuk uralmát itt e bitornak.

Ugyanaz a hang, ugyanaz a vágy: az olasz hazaszeretet történeti rétegében gyökerező gyűlölet az idegen ellen képezi e hazaszeretet izzó anyagát: ez izzó anyag tört ki századok mulva Mercantini Garibaldi nótájában, melynek refrainje:

Itália rajta, most vagy soha üzd el,
 Most vagy soha üzd el, mind az idegent!

És most álljon itt egymás után a két költemény:

Sienai Aeneashoz.

Költői levél Pétrarcától.

- Aeneast ha találod a Parnassosnak az ormán,
 Drága levél, add át üdvözlöttem ő neki nyomban,
 Sűrű sóhajtás közt panaszold is el ezt a siralmat;
 Mert szívösen hallgatja barátom bármí beszédem!
5. Oh jaj, a Parkák mért nyujtották ennyire éltem!
 Oh milyen átkos esillag alatt születék e világra,
 Mely ada életerőt eme sok bajt látnom e földön!

- Megsiratni e bút igazán vaj' hol van elég köny' ?
 Birja-e méltókép sohajim' kifejezni a versem
10. És híven elpanaszolni hazámnak végveszedelmét ?
 Bár testemnek minden ízében szólani tudna
 Emberi hang vagy volna merő vas nékem a nyelvem,
 Hogy harsogná messze világgá szörnyű keserveim!
 Hejh, de a hang, az igaz szó eserben hagyja a lelket!
15. Nem tudom én kibeszélni, mi szégyon, csúnya gyalázat
 Dólni igába eként s eltűrnünk, hogy diadallal
 S vad kéjjel forgassa vasát belsőkben az ellen.
 Hát nem szántad o sors, te világ ura, annak a jármát
 Tenni nyakunkra, bagyád a kezünk' hogy verje bilinesre
20. Ép az a kéz, a melyet hajdan még lánzra mi vertünk?
 Megsajnálna a pún, Ansonia, látva hatalmad
 Mint török össze, siratna bizonynyal még a kegyetlen
 Hannibal is, nem nézne közönnyel téged a barbár
 Látva rabul mint kell hurezolnod a gallok igáját,
25. Kiknek a véréből dagadott föl a folyamok árja,
 Mig a merész Caesar fékezte dühöknek a mérgét
 S vad bevöket megtörte erővel harezú tusákon.
 Nemesak a nimfák és faunok tesznek tanuságot,
 Ám tanunak Nereust¹⁾ is időzzük a tenger öléből;
30. Mert a midőn a bejárt földnek legszélire értünk
 És evezőkkel csapni merészen kezdtük a tengert,
 Ókeanos megijedt: zajt hallva len, ősi lakában,
 Szőke britannoknak nyita sirt hullámok ölében.
 Mondjam e, Róma miként alapít polgárinak új hont,
35. És idegenbe' falat mint rak föntartva uralmát?
 Caesar eszét meg az ital erőt is számtalan emlék
 Hirdeti fennen: Róma örök neve él' ama tájon.
 Torquatust²⁾ mellözni talán jobb, ősei révén
 Hírneve jó részét áldozná föl kegyelettel...
40. Büszke Camillust³⁾ is most mért említse föl ajkam,

¹⁾ Nereus, tengeri isten a Nereidák: a tengeri Nymphák atyja. Jelzi a tengert és vonatkozik Caesar merész vállalatára, ki egész Britaniáig elhatolt.

²⁾ Manlius Torquatus, ki nevét egy zsákmányul ejtett nyakláncztól vette, szintén harezolt a gallok ellen. Róla írja Livius, hogy saját szót, mivel tilalma ellen kezdett esatát, megölette. Innét vonatkozás, hogy ősei kedvéért feláldozná kegyelote hírneve egy részét.

³⁾ Furius Camillust száműzetéséből visszahívta a nép a gall betörés alkalmával. Ő diadalmasan verte meg a gallokat. A gallokra való utalás a tenebbi kapcsolatban érthető.

- S azt a kít a holló¹⁾ védett éj-szárnyival egykor
S téged is, oh Marcellus,²⁾ a ki diadallal a zsákmányt
Juppiter oltárán föl a harmadik ízben akasztád?
Hát a paraszt Marius,³⁾ ki ekével szántogató az
45. Arpinum lankás mezejét s forgatta kapával,
Öldöklő vasat is mint forgata durva kezében!
Mint dúlt, pusztita kardja, az ellen látta, csodálta,
Hogy derekabb e paraszt, mint nála az ősi nemesség.
Hejh, de ma megfordult a világnak a sorja, mikéntha
50. Zivataros felhő az eget beborítja sötétben,
Nem láthatja vezér fényét a hajós a homályban,
Elborul éji sötétben a csillagos égnek az arca.
Oh mi gyalázat, több a gyalázatnál. Ime fölkel
Szolga az úr ellen s lesz gyilkos, a fölszabadult rab
55. Védoke ellen tör s iszonyú ádáz gyűlölettel
Ront a eseléd az urára, ki verte. Tekinti-e nyájas
Szemmel kiszabadult rab a börtöne egykori órét?
Bősz bika hogy ha talán szabadult a gyűlölt eke mellől,
Döfni urát óhajtja, a míg szifán feni szarvát
60. S bús bögéssel a puszta bereknek fölveri csöndjét.
Lybia sivatagán is előbb mered Atlas az égbe
És biz' elébb csapkodja líber hab a Kaukasz orrát,
Sasnak a vadságát is előbb veszik át a galambok,
Hattyufehér szárnyat hamarabb ilt fekete holló,
65. Mintsem a míg lelkében a láncz emléke fölújul,
Korbács — vessző — vágta sebtét a míg érzi a vállán,
Föl nem támad a szolga, ha csak nem fél, ura ellen,
És nem emel kék foltos kart is ellene dühvel,
Vagy még tiszteletet költ benne parancsa urának,
70. És bizony árt, ha a boldog időknék a fénykora elmúlt;
Hogy valaha jólétnek örültünk, úszva gyönyörben:
Mert nyomorult sorsunkba kísér el a gúnyos irigység
És estünkön ujong felidézvén régi szerenesénk;
Úgy hogy a multnak szép emlékei gyöttrik a lelket.

¹⁾ «Kit holló védett». Érti Valerius Corvus-t, ki 349-ben, ugyan-
csak a gallok elleni ütközetben egy óriás gallust a saját fejére szálló
holló szerenesés előjele folytán párviadalban megölt (Liv. 7, 25.).

²⁾ M. Claudius Marcellus 222-ben szintén a gallok elleni harcban
az ellenség vezérét Viridumarust elejtve, ennek lefosztott fegyverzetét
(ez volt a római történetben a harmadik ú. n. spolia opima) felfüggeszti
Juppiter oltárán.

³⁾ Végre Marcius, ki a Cimbereket verte meg Aquae Sextianél
102-ben kr. e.

75. Nagy diadalmas időknék a terhe eként szakadott ránk.
Széttörök a rabigát már, bosszúra készen a népek.
És ha a sors is akarja avagy az olympi magasból
Kegygyel nem néz ránk le az isten: bosszut is állnak
A leigázott népek előtt gúny tárgya mi lennénk?
80. És a melyet szabad és diadalmas földnek a hantja
Elföde, boldog a nép! Mi reánk nyomorult sír
Vár csak, a mit barbár láb büszkén megtapos egykor,
Hát ide vitt polgári viszályt szító uralomvágy.
Hesperíám, hogy dúlva emészti városid egymást.
85. Zullott állapotunkba' se jött el a szép egyetértés
Szétszakadoz minden kötélék, de uralg a gyűlölség.
Zürzavar átka lepette meg. Mintha úzetve vihártól
Föllázadna hajósnép a kormányosok ellen:
Egy a hajót Eurusnak, a más Zephyrusnak ereszti.
90. Míg veszedelmes szirtre sodorja erővel a hullám.
Oh jaj, a míg félek, hogy emitt ránk szörnyű Charybdis
Hoz veszedelmöt, amottan a zátonyt rettegem inkább.
Czéda viszály ad erőt és lelket is elleneinknek.
Vész közepette magára hagyatva hajónk silyed is már,
95. Széjjátéka gyanánt lebeg, orvonyeknek a sodra
Erre meg arra vivén, bordái reoségve ropognak,
S balról vagy jobbról bebatol fenekén a viz árja.
Már a halál közellit, súlyos kör gyöttri hazánkat,
Minden idegszálát sorvasztó méreg emészti,
100. S rendre kiterjed egész testére enyészetes átka.
Adria árijától le egészen a tyrheni árig,
Tiszta napunk beborul, eltűnik az éji homályban.
Fenbőjázva az ellen az Alpes bérei fokáról
Méri irigy szemmel dús földjét Hesperíának,
105. Tündérszép táján legelészik kapzsi szemével.
Városokat lát, még nevek' is megmondni ki tudná?
Annyi a vár és annyi a kastély szerete e földön,
Mennyi homökszem a parton, a mennyi a csillag az égen.
Sokszinű márványból épült palotákon csendelg:
110. Oszlopain felhőbe vesző szép csarnokokat lát;
Bánul a drága sok érczen, a mit dús bérczei ontnak,
S mint nyit a tenger mindkét partján biztosan öblöt.
Nézi, csodálja Cerest a mezőn, Bacchust fen a dombon
Áldását mint szórja, pazálja. Gerezdnek a terhe
115. Húzza alá le a fát, nyájaknak hallja kolompját
S a legelőn szőlgyors paripáknak a mienese vágat.
Mily ragyogó ég, mily üde völgyek, ezeknek a mélyén
Kristály tiszta tavak, sok gyógyforrás buzog itten,
Fényes ezüst folyam csillan föl amott a homályban.

120. És milyen illata, íze van itt a gyümölcsnek a rengő
Lombnak az árnya között, nem bírja esodálni eléggé.
Ámde a szent földön nincs mégsem semmi esodásabb,
Mint a műveltség s istentől ihlette szíveknek
Büszke önérzete, mely nem tűrhet barbar uralmat.
125. Ily esodalótvány bűbájjal megigézi az ellent,
S kapzsi szívében szítja a lángot epeesztve a bírvágy
S hajtja ez egyre, bizony nem a szent emlékeken andalg
És nem atyáink hamva iránt buzdul kegyeletre,
Ártatlan vért ontani kész, mert földi uralmat
130. Többre becsül mint fenn az egekben az üdv koronáját.
Farkasként ragadoz; hírheft békéje csak álarcza.
Kis vékonyka gyökérből a ciprus az égbe mered föl,
Ép így nő a veszély is. Hidd nekem, itt nem is áll meg;
Többre törekszik a gyáva bitor, ki ma még csak a Lucca
135. Puszta falára tevő a kezét; hódítva tovább megy.
Ah, de mit őrvöngök! Lehet és van egy útja az üdvnek,
Mely fölidézi korát ismétlen az ősi erénynek.
Él a remény bennem, hogy megszűn' a durva erőszak,
Ha szégyenleni fogjuk uralmát itt e bitornak.
140. Mert hisz' a kopja, a kard a kezében az itali sarjnak,
Miktől rettege egykor egész föld, s itt a nagy ősök.
Gyáván nem tűré Xerxes, Dariusz hadi népét
Grácia sem, Tomyrist¹⁾ nem törte meg a fia veszte
És elfogva a perzsa királyt, a nyakát szegi bátran.
145. Asszony volt, de merész, eme tett is férfira vállott,
Hát mi? O hol az erő? Hol a harezí vitézség?
Fegyvert fogni kezünkbe ki tiltja? Ki gyors paripákon
Száguldozni? Hajítani kopját, szállni hajóra?
Oh bizony az, ki magát egyedül hiszi úrnak e földön.
150. S hirdeti büszkén szét a világra, hogy ő a király csak,
Itt hogy ezer van, ha az erény koronája tesz azzá
Majd meglátja, belátja bizony, hogy mily igazat szolt
Cyneas egykor, bár Pyrrhus nem hitt a szavának.
Könnyebb volt erdőknek ölen szarvasra vadászni,
155. Félénk őzet elejtni a gyilkos dárda hegyével,
Mint a kegyetlen karmu oroszánt szítani dűhre!
Most ha megejteni vélte a mély álomba merültet
S hálójába keríteni, magát ámitva esalódi.
Tespedségünkben maga vert föl, elűzte az álmot.

¹⁾ A massageták hírneves királynője, ki az idősebb Cyrust legyőzte és egy vérrrel megtöltött edénybe mártotta, azt mondván: Most eleget ihatsz abból, a mi után szomjúhoztál.

160. Fáj a seb, mit rajtunk űte s ez valahára fölébreszt.
Tévedtünk eleget, mienkünk már virrad a jobb kor:
Több panasz ellenetek, Párkák, nem hangzik ez újkon!
Róma megint diadalt ha aratna a Rájna vidékén
Újra latin bírná ama földet, melyet a Szajna
165. Jár be meg azt is, a hol zúg, harsog a büszke Garunna!
Iteszketeg agg kortól sem félve úgy élni kívánnék.
Hajh, de gyötör kétség, mely igaz szeretetnek a társa,
A Rhodanus partján, oly távol a drága hazától
Engemet aggaszt a szeretett szülőföldnek a sorsa.
170. Rettegek érte, miként ha kün állva a marton a tenger
Bősz örvényeitől látnám sodratni anyámat.
Félelem és a remény, küzd és hullámszik e szívben,
És levelemben azért ború és derű váltja föl egymást.
Higgyek-e? Félek-e? Sirjak-örüljek-e, nem tudom én már,
175. Oly sok balsejtés zaklatja szünetlen a keblom.
Ég veled és ha találsz számomra vigaszt a keseryben
Oszlads el mielőbb kétségem, drága barátom.

Oh én Itáliám!

Petrarca 16. canzone-ja.

Itáliám, habár gyógyírt nem adhat
A szó sok mély sebedre.
Miktől borítva tested egyre vörzik:
A Tiberis, a Pó, az Arno¹⁾ lesve
Csak sóhajimra hallgat,
Ha ott ülök, mert bűntől ők megérzik
S nagy isten, esdve kéri
Te tőled azt velem, hogy szánd meg végre
E drága földet, mit kezd megáldott.
Uram, de hát nem látod,
Kis baj, mint tört ki szörnyű vészbe,
A harez mint verte félre
S durvítja el a lelket.

¹⁾ Tevere-Arno-Pó. E három folyó jelzi egész Itáliát. P. azért válassztá ép e hármat, mert Rómában megkoszorúzták, az Arno Firenze városát, Firenze és Róma közt Arezzo a költő szülőföldje. A Pó Lombardiát jelöli meg, mint a hol tartózkodott.

Atyánk, hatalmas jobbold oldja azt meg,
Hallják meg ök, oh engedd,
Igaz beszédem, mit e gyöngye ajk zeng.

Ti, kiknek a sors kezébe adta
Kormányát¹⁾ szép hazánknek
Hát kebletekből úgy kihalt szerelme,
Hogy idegen had szerte dülve járhat
S a barbar vér patakja
Poly zöld gyepünkre azt pirosra festve,
Csalódás úgy megejte,
Hogy mit se látva sokat látni véltek:
Hítet, hűséget áruló szivekben?
Azt üldik leghevesben,
Ki zsoldot adhat legtöbb hadi népnek.
Ez undok söpredéket,
Külföld pusztái ontják
Ez édes drága földre szennyes árral.
Mikor virad szabadság
Ujból reánk, ha nem önvérünk által?

Hazánk' a természet jól védte, ötte
Az Alpessel²⁾ övezvén,
Gátul a német romboló dühének,
De nagyravágy meg durva önkény
E védfalon átrontva
Romlást hozott. Testünk fedik fekélyek
S bezár egyetlen fészek
Vad és szelid nyájt, nem esoda, ha benne.
Nyög az, ki jobb és az tetézi átkát,
Hogy túri, hordja járnóát
Oly népnek, melynek ő ura lehetne.
Hisz' ő emlékezetbe.

¹⁾ Ha posto in mano il freno = Dante Purg. XX, 55: Trova' mi stretto ne le mani il freno Del governo del regno. Dante e helye emlékeztet a közös forrásra: Vergilius Aen. VI, 600: rerumque reliquit habenas.

²⁾ Hogy az Alpések védik Italiát, e gondolat előfordul Juvenalisnál Sat. X, 152: opposuit natura alpemque nivemque Plinius hist. nat. III, 33: centum millia excedunt aliquando, ubi Germaniam ab Italia submovent.

Hogy Marius¹⁾ a keblén
Sebet nyitott, a vére úgy patakzék,
Hogy ő szomjtól epedvén
Vizet ivott, de mely a vértől habzék.²⁾

De hát Cæsar, ki német földre törve
Füvök' fulasztja vérbe,
Melyet fakasztja kardjaink esapása?
Oh jaj, de hátha sújt az ég verése
S rossz csillag átka tör le
Miattatok, a kiknek bús viszálya
Lön ennyi baj forrása,
S legszebb vidékét dülta föl a földnek.
Mi bűn, mi vakság és mi szörnyű végzet!
Elvenni a szegénynek
Végső falatját s engedvén a gögnek
Onnét, a hol gyűlölnék,
Az idegentől esdve
Kérni segílyt és vásárolni lelket?
Igaz beszéd' ez, ebbe'
Nem szól a hangja pártos gyűlöletnek.

Bajor csalásnak látva sok jelét ti
Hát észre most se tértek?
Halálra esküszik,³⁾ de játszik azzal.

¹⁾ Róma Kr. e. 102-ben Aquæ Sextiæ (= a mai Aix les Baignes). Aix-ben a Fontana di Mario őrzi ez ütközet emlékéét. A csata emlékére emelt gula még fennmaradt a XV. századig. A provençal nyelven: lou de lombre de la Vittori. E templomot keresztényen templomná változtatták és mint ilyen Santa Vittoria nevet kapott.

²⁾ *I'u bevre del fiume aqua che sangue*, Florus III, 3: Tanto ardore pugnatum est eaque caedes hostium fuit, ut victor Romanus de eruento flumine non plus aquæ biberit quam sanguinis. Dariusról ugyanezt írja Cicero Tusc. V, 34.

³⁾ Az eredeti szövegben az esküvel kapcsolatban *alzando il dito* (ujjokat fölemelve) fordul elő. Érdekes Marsilinek, a Petrarca kortársának magyarázata, melyet magam is követtem, ki úgy értelmezi e szavakat, hogy «fölemelik ujjakat és ezt mondják *ió, ió*» és az egyik megadja magát minden igaz ok nélkül, miután őt nem érdekli, melyik fél diadal-maskodik, mert csak rablásra állott zsoldba. Carducci és Ferrari a maguk jegyzetes kiadásukban itt a gladiatorjátékból kölöszött mozzanatot látnak, hol a gladiator, ha meg akarta magát adni kegyelemre, bal keze

Nagyobb szegényt, mint kárt hoz e kötéstek:
 Hisz' bővebben feésérli
 A véretek', kít bős haragja sarkal,
 De bár egy víralattal?)
 Ébrednétek ti arra, mint hecsülje
 Más azt, magát ki ilyen olesón adja:
 Nemes latin vér, rajta,
 Dobb el, hogy szabadulj bünööl terhétől
 És ne esinülj a nővből
 Bálványt, mely pusztá árny csak!
 Ha téged vad nép vak dühe így legyőzhet
 Azt ródl föl enhibádnak,
 Hogy ész meghódol durva nyers erőnek.

Nem ez a föld, hol mint gyerek tipegtom?
 Nem ez a drága fészek
 Mely óva védett gyöngéden takarva?
 Nem ez hazám, melyhez bizalmat érzek,
 Áldott anyám s szerehuem,
 Ki két szülémnek hamvait takarja?
 Felottetek hatalma
 Ne volna már? Oh nézzetek a népre,
 Könyekben úszó szemmel néz reátok,
 Hogy olnóljék ez átok.
 Isten után csak töletek remélve,
 Oh hogy ha megszánnátok
 Ébredve hős erőnyre
 S a vak düh ellen rövid volna harcza
 Az öserő, ha élne
 Olasz szívünkben és nem volna halva!

mutató ujját fölemelte, Idéznek is e nézetük igazolására a költőből magából: CCCXXXI, 7: Or lasso alza la mano e l'arme tondo. Régi magyarázat: manum tendere = deditionem significare.

1) De la mattina a terza
 Di voi pensate.

Carducciék így értelmezik: Reggeli három órákor már az az a lehető legrövidebb idő alatt és pedig mikor még élhom a test és így józan a lélek. Jelezik Horatius Sat. II, 3: Verum *inpransi* mecum disquirite. Az apostolokról is az van mondva a Szentlélek kitöltetése idején: non enim abrii sunt, cum sit hora diei tertia. Én e magyarázatot erőltetettnek tartom. Klasszikus kifejezés lebeghetett a költő előtt, Ciceronál előfordul: *tertio quoque die*, Georges így értelmezi: allemal am dritten Tage = cinen Tag um den andern. Én azt hiszem, hogy az alap gondolatot e homályos kifejezésnél eltaláltam.

Urak, a gyors Idő elszáll rohanva
 És elrepül az élet
 És a halál les rátok bús-sötéten.
 Ma még itt vagytok, ám a vég elérhet
 S a lélek elhagyatva
 Csupasza²⁾ mezetlen hájdos a sötétben,
 Hogy útja ezélhoz érjen.
 Góg-gyüölöletnek rázzátok le terhét
 Egét ne fődje el ily falleg árnya.
 Ne légyetek más átka.
 Szánjátok jóra a lét röpke pereszét,
 Szolgáljátok nagy eszmét,
 Eszményt valóra váltva
 A jóra törve mindíg lelkesülten:
 Úgy itt örömet látva
 Ott fenn is részetek lesz égi udvben.

Dalom, in elboesátlak,
 De kérlek csinján szólj s ügyelj magadra:
 Mert büszke emberekhez fogsz te menni,
 Kik telve, oh de mennyi!
 Rossz indulattal, őket elragadja
 Bős szenvedély hatalma.
 Nemes szívek is vannak,
 Kik jót akarnak, jobb, ezekhez térj be
 S szólj: A kik csak befogadnak,
 Csak azt kiáltom: béke, béke, béke!

2) Cho Palma *ignuda* e sola = A szentírásban olvassuk: Eccl. V, 14. Sicut prodit ex utero matris tue, sic revertetur nudus et nihil auferet secum de labore. Propertius III, V, 13: Hand ulla portatis opes Acherontis ad undas, Nudus ab inferna, stulte, volere rate.